

לאה סביצקי
האוניברסיטה העברית בירושלים

מילות חיבור i ו a בפולנית כאמצעי שרשור בנרציה

תפקידן של מילות החיבור ביצירת רצף נרטיבי אינו מוגבל לצירוף לינארי של משפטים המציינים אירועים בודדים. שתי מילות חיבור הנפוצות מאוד בפולנית, i ו-a, מחברות פסוקיות ומשפטים הן מאמצעי קוהסיה בולטים בנרציה. שתיהן מתורגמות בעברית בנוחיות רבה על ידי "ו-" אך תפוצתן ותפקידיהן שונים. הדיון מבוסס על טכסט של סיפורי מדע בדיוני בשם *Opowieści o Pilotach Pirxie* מאת Stanisław Lem.¹

על מילת החיבור i נאמר לעתים שהיא "פשוט" מחברת, מחברת שתי מילים או שני משפטים, מעין סימן "+" לשוני.²

זה נכון במידה מסוימת כשמדובר בחיבור של שתי מילים המהוות אותו חלק משפט, כמו:

1. *Był to dyżur Kanadyjczyków. Challiersa i Savage'a.*

זו הייתה תורנות של הקנדים. של צילירס ושל סווא'.

אך כאשר המילית i מחברת שני משפטים אי אפשר לדבר על חיבור במובן המתמטי של המילה. קודם כל סדר האלמנטים אינו הפיך משום שבין שני המשפטים, בין שתי הפרדיקציות המחוברות מתקיים יחס לוגי בולט. אופי היחס הזה תלוי בראש ובראשונה באספקט של הפעלים ובזהות המבצעים המופיעים בשני המשפטים. כאשר בשני המשפטים האספקט הוא פרפקטיבי, כלומר הפעלים מציינים פעולות שהגיעו להשלמתן, ומבצעי הפעולה בשני המשפטים זהים – ההתרחשות במשפט השני היא בדרך כלל המשך טבעי של ההתרחשות במשפט הראשון, המשך לוגי שלה או אפילו התוצאה שלה. שתי ההתרחשויות מהוות מבחינה נרטיבית אירוע אחד מורכב:

2. *Zastanowił się i nie jęknął.*

הוא חשב [על זה] ו(כתוצאה מכך) לא גנח.³

3. *[...] otworzył drzwi i [...] wpadł do korytarzyka.*

[...] הוא פתח את הדלת ו(כהמשך לכך) [...] פרץ לפרוזדור.

4. *Potem zdjął okulary [...] i przyjrzał mu się.*

אחר כך הוא הוריד את המשקפיים [...] ו(כך יכול היה ל)התבונן בו.

5. *[...] chwycił kabel antenowy i wyrwał go z kontaktu.*

[...] הוא תפס את חוט האנטנה ו(מייד) משך אותו מהשקע.

6. *Pnin zlitował się nad [...] Pirxem i zaprosił go do swego pokoju.*

פנין ריחם [...] על פירקס [...] ו(כביטוי לכך) הזמין אותו לחדרו.

לעתים יחס דומה יכול להתקיים גם בין שתי התרחשויות המובעות בפועל אימפרפקטיבי אבל רק כאשר מדובר בפעולות איטרטיביות, חוזרות על עצמן. כל פועל מצייין כאן סידרה של פעולות כאשר כל אחת מהן לחוד – היא פעולה פרפקטיבית, כלומר פעולה שהושלמה:

7. *[...] pacjent rozbierał się i wchodził do wody [...].*

[...] הפציינט היה מתפשט והיה נכנס למים.

8. *Czerwona lampka zapalała się i prawie natychmiast gasła [...].*

הנורית האדומה הייתה נדלקת וכמעט מייד הייתה כובית.

כאשר בשני המשפטים עם אותו המבצע הפעלים הם אימפרפקטיביים אבל לא איטרטיביים – שתי הפרדיקציות המחוברות ב i מציינות שתי פעולות, פעילויות או מצבים בו-זמניים:

9. *Siedział i mrugał oczami [...].*

הוא ישב ומצמץ בעיניים.

10. *Nazywał się Langer [...], był astrofizykiem i miał lecieć z nim do Mendelejewa.*

שמו היה לנגר, הוא היה אסטרופיזיקאי והיה אמור לטוס עמו למנדלייב.

רק לעתים רחוקות הנושא של המשפט הראשון שונה מהנושא של המשפט השני, אך גם אז ניתן לראות את המשפט השני כתוצאה של המצב המובע במשפט הראשון. במקרים אלה הקשר בין שני המשפטים המחזורים מחוזק בדרך כלל על ידי ציון פרונומינלי במשפט השני המתייחס לנושא של המשפט הראשון:

11. *[...] teren był jednak stosunkowo równy i szło się po nim szybko.*

אבל השטח היה ישר יחסית ואפשר היה ללכת בו מהר.

12. *[...] leżał skulony, trochę na boku i nie można go było podnieść.*

הוא שכב מקופל, קצת על הצד ואי אפשר היה להרים אותו.

13. *[...] nie szli gęsiego, lecz obok siebie i kiedy już pod samą Stacją Pirs odwrócił się, zobaczył całą przebytą drogę [...].*

הם לא הלכו בטור אלא זה לצד זה וכאשר כבר ליד התכנה פירקס הסתובב, הוא ראה את כל הדרך [שהם] עברו.

בכל המקרים האלה המילית *i* יוצרת קשר בין הנסיבות והתוצאות. קיים מגוון רחב של קשרים אפשריים כאלה: ב11 מבנה השטח מתנה את מהירות ההליכה, ב12 התנוחה של הנושא היא סיבת הקושי בהרמתו, ב13 אופן ההליכה מוצג כמאפשר ראייה. במשפט זה אין כינוי רומז אך הנושא במשפט השני – פירקס – שייך לקבוצת אנשים שהיא הנושא במשפט הראשון.

חוץ מתפקידו המחבר יש לו תפקיד נוסף, משמעותי מאוד בנרציה, תפקיד של הכנה לדיווח על התפתחות בולטת או בלתי צפויה או התפתחות המהווה נקודת מפנה בסיפור. כאן הפעלים בשני המשפטים יכולים להיות באספקטים שונים. במשפט הראשון הפועל לעתים קרובות הוא אימפרפקטיבי ומהווה רקע להתרחשות הבלתי צפויה. כאן, שלא כמו במקרה של חיבור, *hi* יכול להופיע בראש משפט:

14. *[...] ja zaś kończyłem zimną wołowinę z puszki – i nagle, [...] skamieniałem.*

ואני סיימתי את בשר הבקר הקר מהקופסה – ופתאום קפאתי.

15. *Siadał powoli [...] – i nagle cały ścierpl. - Gdzie jest bryk?!*

הוא התיישב לעט – ולפתע הצטמרר כולו. – איפה השליף?!

16. – *Zupełnie jak mucha w szklance – pomyślał ogłupiały [...] – i wtedy ją zobaczył.*

ממש כמו זבוב בכוס – הוא חשב מבולבל – ואז ראה אותו.

17. *Mieliśmy gościa z Kosmosu [...]. I przez mumsa, [...] inżyniera z jego szwagrem i moje niedbalstwo – przeszedł nam przez palce [...].*

היה לנו אורח מהחלל. ובגלל החזרת, בגלל המהנדס עם הגיס שלו ובגלל הרשלנות שלי – הוא חמק לנו בין האצבעות.

18. *Radioteleskop był potężny, ale nie aż tak potężny, aby z odległości czterystu milionów kilometrów dostrzec kilkumilowe ciało. I to był koniec całej tej historii.*

הרדיוטלסקופ היה חזק, אבל לא חזק עד כדי כך שניתן יהיה לראות ממרחק של 400 מיליון ק"מ גוף בגודל של כמה מיל. וזה היה הסוף של כל הסיפור הזה.

תפקידיה של מילית החיבור *a* שונים מאוד. היא נחשבת למילית קונטרסטיבית, אך זה נכון רק בחלק מהמקרים. גם כשהיא יוצרת ניגוד – הניגוד הוא קל⁴. ראשית היא אינה משמשת לחיבור של שתי מילים וכשנראה שהיא מצרפת אלמנט בודד למשפט, המבנה כולל בעצם שתי פרדיקציות נפרדות עם אליפסה של החלק המשותף בשתי הפרדיקציות:

19. *[...] kto okaże się „twardy”, a kto nie [...].*

מי יתברר כקשוח ומי לא.

דוגמאות כאלה נראה גם בהמשך.

20. *Na stacji nie było żadnego „mózgu elektronowego”, – a tylko zwykły, automatyczny rozrząd.*

בתחנה לא היה שום "מוח אלקטרוני", [אלא] רק בקרה אוטומטית רגילה.

יחד עם מילת חיבור אחרת או עם ציון אדוורביאלי המילית a יכולה לפתוח מאמר מוסגר אפוזיטיבי, מאין "מחשבה שניה", אשר מסבירה או מפרטת את אחד מחלקי המשפט:

21. *Było tam jeszcze trzech innych Rosjan, a może i więcej.*

היו שם עוד שלושה רוסים אחרים, ואולי גם יותר.

22. *Lodu tutaj nie ma – chyba w bardzo głębokich szczelinach, a i to niesłychanie rzadko.*

קרח אין כאן – אלא בסדקים עמוקים מאוד, וגם זה לעתים רחוקות ביותר.

23. *Po obu stronach ścieżki – a właściwie nagromadzenia brył i odłamów – [...] stały ściany.*

בשני צדי השביל – או בעצם ערמת גושים ושברים – עמדו קירות.

לאפוזיציות כאלה יש אופי קומנטטיבי והן אינן ממלאות תפקיד במבנה של ההתרחשות הנרטיבית.

המילית a יכולה גם לצרף לאחד מהאלמנטים במשפט הראשון פרדיקציה שלמה נוספת הנושאת אופי קומנטטיבי, לעתים קרובות בצורת מאמר מוסגר:

24. *[...] komory w Instytucie były to wysłużone pudła, przestarzałe co najmniej o pięć lat, a pięć lat technologicznego zacofania to cała epoka.*

התאים במכון היו גרוטאות ישנות, מיושנות לפחות בחמש שנים, וחמש שנים של פיגור טכנולוגי הן עידן שלם.

25. *Wskutek wielokrotnego załamywania fal, odbitych od głazów (a były one wielkości kamienie [...]), próby pelengowania tylko wprowadzały w błąd.*

כתוצאה מהשתברות רב פעמית של הגלים המוסטים על ידי הסלעים (והם היו בגודל של בניני מגורים), היו ניסיונות המיקום רק מטעים.

26. *Dokładne badania (a badano tak dokładnie, jak na to pozwalały ludzkie możliwości) stwierdziły, że sprężyna rozkręciła się do końca.*

בדיקות מדויקות (ובדקו בדיוק במיטב היכולת האנושית) קבעו שהקפיץ נפתח עד הסוף. גם כאן מדובר בקומנטר שאינו חלק מהרצף הנרטיבי.

ברוב המקרים למילת חיבור a יש אכן תפקיד מחבר, היא מחברת שני משפטים שלמים ויוצרת ביניהם ניגוד קל מסוגים שונים. אם לא מופיע לצידה ציון טמפורלי מפורש כמו "אחר כך", "אז" וכו' ההתרחשויות בשני המשפטים נתפסות כבו-זמניות:

27. *Tamten konał – a on [...] wpatrywał się chciwie w ruchy [...] płomyczka [...].*

ההוא גסס – והוא התבונן בשקיקה בתנועותיה של הלהבה.

יותר נפוצים המקרים בהם הניגוד הוא לא בין שתי פרדיקציות שלמות אלא בין חלקיהן כאשר לשתי הפרדיקציות המנוגדות יש חלקים משותפים המאפשרים אליפסה:

28. *„Oko” uruchamiał nadajnik [...], a promień lokatora – [...] fale radiowe.*

את "העין" היה מפעיל המשדר, ואת קרן הרדאר – גלי רדיו.

כאן הפועל הוא משותף והניגוד הוא כפול: בין הנושאים ובין המושאים. הניגוד יכול לחול גם על ציון נסיבתי:

29. *Zauważył, że kiedy jest wyprostowany, reflektor płonie, a kiedy się nachyla – gaśnie.*

הוא שם לב שכאשר הוא עומד זקוף, הזרקור דולק, וכאשר הוא מתכופף – כובה.

במקרים רבים הניגוד אינו בולט והחיבור ב a בצירוף אדוורבים טמפורליים מדגיש את הכרונולוגיה של ההתרחשויות:

30. *Anglicy najpierw zaakceptowali, a potem odstąpili Mendelejewą Kanadyjczykom.*

האנגלים קודם קיבלו [את זה] ואחר כך העבירו את [תכנת] מנדלייב לקנדים.

31. *[...] specjalny moździerz najpierw wstrzeliwał się do celu [...] a potem zaczął strzelać pojemnikami [...].*

מרגמה מיוחדת קודם תיווכה את המטרה ואחר כך התחילה לירות מיכלים.

שני משפטים מחוברים ב a שאין להם אלמנט משותף יכולים להיות משוללים כל גוון של ניגוד. בפרט כשהפעלים בשני המשפטים הם אימפרפקטיביים היחס בין שתי הפרדיקציות יכול להיות יחס נסיבתי:

32. *Czekano więc, a głos Rogeta słyhać było dalej [...].*

אז חיכו, וקולו של רוג'ט המשיך להישמע.

33. *[...] „baszty” traciły foremność, [...] a zbiegające po nich czarne pasy okazywały się okazywały się głębokimi pęknięciami [...].*

"המגדלים" היו מאבדים את צורתם והפסים השחורים היורדים מהם היו מתבררים כסדקים עמוקים. כפי שניסיתי להראות שתי מילות החיבור משמשות לארגון הטכסט הסיפורי. מילת חיבור *i* בראש ובראשונה מאחדת שתי התרחשויות לאירוע מורכב, אך יכולה גם לציין פסגה נרטיבית. מילת חיבור *a* רק בחלק מהמקרים מציינת ניגוד או בעצם את העמדת שתי ההתרחשויות זו מול זו, במקביל. היא גם ציין בולט של פרנטזה.

ביבליוגרפיה

Gehrman, Maria. 1992a. Typy konstrukcji adversatywnych w języku polskim. In: Grochowski, Maciej. *Studia gramatyczne X*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 'ע 119-132.

Gehrman, Maria. 1992b. Korektor i kontrast: dwa typy konstrukcji adversatywnych w języku polskim i niemieckim. In: Grochowski, Maciej. *Studia gramatyczne X*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 'ע 133-147.

Rudolph, Elisabeth. 1966. *Contrast. Adversative and Concessive Relations and their Expressions in English, German, Spanish, Portuguese on Sentence and Text Level*. Berlin/New York: de Gruyter.

Walusiak, Ewa. 1998. Leksem *i* i pokrewne wykładniki organizacji tekstu. *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filologia Polska L. Nauki Humanistyczno-Społeczne*. 324, 'ע 159-169.

הערות

¹ Lem, Stanisław. *Opowieści o pilocie Pirxie*. Wydawnictwo Literackie. Kraków 1976

² לתיאור סמנטי של מילות החיבור בפולנית ראה [Walusiak 1988].

³ בסוגריים מרובעים מובאות השלמות אשר אינן מופיעות בטכסט המקור. בסוגריים עגולות מוצע פירוש ליחס בין שתי הפסוקיות המחוברות.

⁴ ראה את המחקר ההשוואתי של Rudolph [1966] ואת התיאור של המיליות המנגדות השונות בעבודות של Gehrman [1992a, b].